

Justyna Lijka
Muzeum Zamkowe w Malborku

NARRACJE.

Krzyżackie zwycięstwa i klęski w malarstwie polskim i niemieckim w XIX i pierwszej połowie XX wieku

[Materiał szkoleniowy. Opracowanie do użytku wewnętrznego Stowarzyszenia Koło Przewodników Malborskich]

Malarstwo historyczne

gatunek malarstwa, przedstawiający wydarzenia historyczne (również rozgrywające się współcześnie) związane z dziejami państw narodów czy wybitnych osobistości odgrywających symboliczną rolę w ich trwaniu. W szerokim znaczeniu termin ten obejmuje również tematykę zaczerpniętą z mitologii i Starego oraz Nowego Testamentu.

Odmianą malarstwa historycznego jest batalistyka

[fr. bataille, wł. battaglia – bitwa; łac. battualia – szermierka]

przedstawienie scen bitewnych, pochodu wojennego, oblężeń i życia obozowego w malarstwie, rzeźbie, grafice i tkaninach, medalierstwie.

Przedstawianie scen batalistycznych w sztuce znane jest od starożytności (Azja Mniejsza, Egipt, Grecja, Rzym). Przykładem są płaskorzeźby (kolumny triumfalne), sceny na wazach greckich, mozaiki greckie i rzymskie: *Bitwa pod Issos* – mozaika z Domu Fauna w Pompejach. W średniowieczu tematyka ta występowała w iluminowanych rękopisach o charakterze kronikarskim. Rozwój i rozkwit batalistyki wiąże się okresem Odrodzenia. Największą popularność zdobyła w okresie baroku, kiedy zgodnie z akademicką teorią sztuki przedstawianie historii zaliczano poza mitologią i scenami religijnymi do tzw. tematów wielkich.

W XVII wieku wyodrębniły się dwa jej podstawowe nurty:

- charakterze alegorycznym, gloryfikującym czyny wodza-bohatera-władcy (np. Francja),
- batalistyczno-rodzajowy uprawiany przez mistrzów holenderskich, włoskich, z Flandrii, odtwarzający w obrazach małego formatu potyczki, sceny obozowe, epizody wojenne.

Tematykę tę uprawiali m.in. Paolo Ucello, Leonardo da Vinci, Michał Anioł, Tycjan, Albrecht Altdorfer, Peter Paul Rubens, Charles le Brun. Rozkwit malarstwa historycznego nastąpił w okresie klasycyzmu (Jacques-Louis David, François Gérard, Antoine Jean Gross). W Polsce uprawiali je m.in.: Marcello Bacciarelli, Piotr Norblin, Aleksander Orłowski. Osobną pozycję na przełomie XVIII i XIX w. zajmowała twórczość Francisca Goi. Rozwijało się ono później w ramach akademizmu, historyzmu, realizmu.

ROMANTYCZNY ZWROT KU PRZESZŁOŚCI.
ŚREDNIOWIECZE I POSZUKIWANIE NARODOWEJ TOŻSAMOŚCI

Krzyżak wracający do domu
Carl Friedrich Lessing (1808-1880), 1835

Olej na płótnie

Rheinisches Landesmuseum Bonn

[na podstawie wiersza Karla Immermanna „Kreuzfahrer Einzug” z roku 1826]

Na przełomie XVIII i XIX wieku nastąpił w kulturze europejskiej rozwój historyzmu. Po zerwaniu z „antykoecentryczną” uniwersalistyczną interpretacją dziejów poszczególne narody zaczęły odkrywać odległe karty rodzimej historii, nadając im nowe znaczenie społeczne. Odwoływano się do średniowiecza, tradycji rycerskich, chrześcijaństwa, mitologii lokalnych. Budowano zręby narodowych, lokalnych tożsamości. Nastąpiły przemiany świadomości historycznej.

Rozwijały się nowe idee wychowania narodowego, łączące się z wykształconym w Oświeceniu postulatem edukacji przez sztukę.

Po Wielkiej Rewolucji Francuskiej nastąpiły również przemiany struktur społecznych. Zaczęła wykształcać się nowa klasa społeczna: mieszczaństwa i burżuazja, które stały się nowym, znaczącym odbiorcą dzieł sztuki i ich głos kształtował opinię publiczną.

IKONOSFERA KRZYŻACKA W DWÓCH PERSPEKTYWACH

W malarstwie polskim i niemieckim długiego dziewiętnastego wieku, który kończy pierwsza wojna światowa, i międzywojnia odnaleźć można różne sceny odwołujące się do średniowiecznej historii państwa Zakonu Niemieckiego nad Bałtykiem.

Dla polskiej kultury do dziś najważniejszym motywem powstałym „ku pokrzepieniu serc” zniewolonego przez zaborców narodu jest „Bitwa pod Grunwaldem” rozstawiona przez monumentalne dzieło Jana Matejki i powieść historyczną Henryka Sienkiewicza „Krzyżacy”, choć narodzin jej ikonografii można szukać w piętnastowiecznych kronikach szwajcarskich.

Malowidło krakowskiego artysty ukończone w roku 1878, weszło na stałe do kanonu ikonograficznego naszego rodzimego malarstwa historycznego i było źródłem inspiracji dla następnych pokoleń niejako „mitologizując” dzieje stosunków polsko-krzyżackich.

W przypadku kultury pruskiej później w szerszym ujęciu niemieckiej apologizującej Zakon Niemiecki znaczącą rolę odgrywały dekoracje zamku malborskiego z czasów romantycznej restauracji i z okresu działalności Konrada Emmanuela Steinbrechta. Miejsce to jako monument państwowy – Panteon Prowincji Pruskiej i architektoniczny symbol imperialistycznej polityki z okresu cesarstwa niemieckiego doby Hohenzollernów, odgrywało od XIX wieku ważną funkcję w polityce politycznej Królestwa Pruskiego i po zjednoczeniu Niemiec nowo powołanego do życia cesarstwa.

Zebrane w wyniku kwerendy tematy odnoszą się do historycznych zdarzeń. Jednakże widziane oczyma artystów polskich i niemieckich rejestrują niejako z dwóch perspektyw ówczesne

(uwarunkowane politycznie) sposoby ich postrzegania i interpretacji. W ujęciu niemieckim odnoszą się do tzw. „białej legendy zakonu krzyżackiego”, której początki sięgają wojen wyzwoleniczych z Napoleonem i stanowią apologię jego kulturotwórczej misji na północno-wschodnich rubieżach Europy, którą uczynili chrześcijańską. Z polskiej perspektywy są natomiast egzemplifikacją „wojny sprawiedliwej” i prezentacją antagonistycznej „czarnej legendy” rycerzy Zakonu Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie, w której Krzyżak jest Prusakiem, po zjednoczeniu cesarstwa Niemcem, próbującym zniewolić i wynarodowić wszelkimi sposobami polskie społeczeństwo. Jest symbolem *Drang nach Osten* (określenia użytego przez Juliana Klaczkę w roku 1848) – zagarnięcia i przemocy, wszelkiego zła i niemoralności.

W Polsce większy nacisk kładziono na sztuki wizualne, w Niemczech na piśmiennictwo.

POLSKA IKONOSFERA

Bitwa pod Płowcami - 1331

Obrona Dobrzynia - 1409

Bitwa pod Grunwaldem - 1410

Bitwa pod Koronowem - 1410

Obleżenie Malborka - 1422

Bitwa pod Świecinem - 1462

NIEMIECKA IKONOSFERA

Obleżenie Akki - 1191

Rejzy Pruskie - XIII-XIV w.

Obleżenie Malborka - 1410

Bitwa pod Chojnicami - 1454

NARODZINY TOŻSAMOŚCI. PANTEON PROWINCJI PRUSKIEJ. MALBORSKA OPOWIEŚĆ O KRZYŻAKACH – PIERWSZA ODSŁONA

Niemcy końca XVIII wieku to mozaika składająca się z wielu państw, księstw, biskupstw i wolnych miast. Wśród nich tylko niektóre, jak np.: Bawaria, Saksonia, czy Prusy odgrywały znaczącą rolę na arenie międzynarodowej w Europie. W dobie wojen napoleońskich zostało rozwiązane Święte Cesarstwo Rzymskie Narodu Niemieckiego, którego cesarz Franciszek II von Habsburg został przymuszony przez Francuzów do zrzeczenia się swej godności i został cesarzem Austrii jako Franciszek I. Fryderyk Wilhelm III von Hohenzollern zawarł zaś z Napoleonem niekorzystny dla Królestwa Prus pokój w Tylży w lipcu 1807 roku. Proklamowano I Wolne Miasto Gdańsk z części ziem zagarniętych przez Prusy w czasie rozbiorów.

Kilka lat później, w czasie wojen wyzwoleniczych z francuskim najeźdźcą (1813–1814) sięgnięto do historii zakonu krzyżackiego. Powstał Żelazny Krzyż według projektu Karla Friedricha Schinkla – eglitarne odznaczenie dla bohaterów tejże wojny wzorowane na krzyżu Krzyżaków z czasów nowożytnych. W sierpniu 1817 roku pod patronatem pruskiego monarchy Fryderyka Wilhelma III z inicjatywy nadprezydenta Prowincji Pruskiej Teodora Heinricha von Schöna rozpoczęto tzw. romantyczną odbudowę zamku malborskiego. Zgodnie z polityką historyczną nadprezydenta pokrzyżacka warownia miała stać się Panteonem Prowincji Pruskiej. Miejscem o znaczeniu symbolicznym, architektonicznym znakiem jedności monarchii pruskiej, solidaryzmu społecznego; znakiem jedności hierarchicznego państwa, któremu patronuje monarcha.

Epizody z historii średniowiecznej zakonu krzyżackiego wykorzystano w dekoracji zamku malborskiego, odbudowywanego pod nadzorem Najwyższej Deputacji Budowlanej w Berlinie. W Wielkim Refektarzu znalazło się, ufundowane przez powiat Prabuty-Kwidzyn, okno z malowanymi witrażami według projektu Schinkla. W jego zwieńczeniu ukazano dwie postaci rycerza krzyżackiego pod Akką w 1191 roku oraz żołnierza Landwery na tle Gdańska z czasów wojen wyzwoleniczych. Postaci te symbolicznie wiążą dzieje zakonu krzyżackiego z państwem pruskim. Rycerze Zakonu Najświętszej Marii Panny stali się w polityce historycznej von Schöną protagonistami nowoczesnych Prusaków i ich misji na wschodzie. Spoiwem łączącym dom panujący Hohenzollernów brandenburskich z wielkimi mistrzami Zakonu był ostatni wielki mistrz Zakonu i pierwszy książę zsekularyzowanego państwa – Prus Książęcych, lennik króla polskiego Zygmunta Starego, Albrecht Ansbach von Hohenzollern.

PANTEON PROWINCJI PRUSKIEJ

Krzyżak pod Akką w 1190 roku
Karl Friedrich Schinkel, 1821
Akwarela
Archiwum Państwowe w Malborku

WIZUALIZACJA HISTORII ZAKONU – APOLOGIA ZAKONU KRZYŻACKIEGO

W roku 1819 po wizycie Karla Friedricha Schinkla w Malborku zapadła decyzja o przygotowaniu oszkleń w Letnim Refektarzu. Tematy do witraży przygotowali znawcy historii krzyżackiej Johannes Voigt i Wilhelm Ludvig Haebler. Ich wybór zatwierdził von Schön, popadając w konflikt z Schinklem. Nadprezydent bowiem wyrzucił ze względów politycznych scenę ukazującą bitwę pod Grunwaldem, nakazując wykonanie kompozycji przedstawiającej *Oblężenie Malborka*, trwające na przełomie trzech miesięcy od 25 lipca do 19 września 1410 roku i zakończone odwrotem wojsk Unii polsko-litewskiej.

Kartony do witraży przygotowali berlińscy malarze historyczni Karl Wilhelm Kolbe i Karl Wilhelm Wach. Same witraże wykonał Heinrich Müller w roku 1828. W Letnim Refektarzu znajdowały się one do końca 1944 roku. Obecnie uchodzą za zaginione. W zbiorach Stiftung Preussische Schlösser und Gärten Berlin – Brandenburg w Poczdamie i Alte Nationalgalerie w Berlinie znajduje się kilka obrazów olejnych Kolbego i Wacha, będących malarskim „zapisem” dekoracji okiennych.

Wybrane sceny z dziejów Zakonu przedstawiały chlubne karty jego historii począwszy od jego narodzin w Ziemi Świętej do sekularyzacji za Albrechta Hohenzollerna, od końca XII do pierwszej ćwierci XVI wieku:

Letni Refektarz
Domenico Quaglio, 1835
Staatliche Kunsthalle Karlsruhe

Letni Refektarz
Zdjęcie archiwalne
Stiftung Preussische Schlösser
und Gärten Berlin-Brandenburg

**APOLOGIA
ZAKONU KRZYŻACKIEGO**

SCENY NA ŚCIANIE POŁUDNIOWEJ:

Krzyżacy opiekujący się chorymi w Jerozolimie,

- *Papież Honoriusz III nadaje Hermannowi von Salza pierścień,*
- *Cesarz Fryderyk II nadaje Hermannowi von Salza symbol orła Rzeszy do herbu wielkiego mistrza,*
- *Biskup Christian prosi Zakon o militarną pomoc*

SCENY NA ŚCIANIE ZACHODNIEJ:

- *Założenie miasta Torunia,*
- *Wjazd wielkiego mistrza Siegfrieda von Feuchtwangen do Malborka,*
- *Król Ludwik IX nadaje do herbu wielkiego mistrza symbol lilii francuskiej,*
- *Wielki mistrz Konrad Zöllner von Rothenstein przyjmuje angielskie poselstwo*

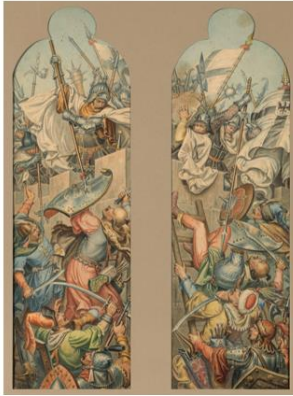
SCENY NA ŚCIANIE PÓŁNOCNEJ:

- *Obrona Malborka podczas obleżenia w 1410 roku,*
- *Obrona Marcina Lutra przez wielkiego mistrza Albrechta Hohenzollerna*

OBRONA MALBORKA PODCZAS OBLEŻENIA LATEM 1410 ROKU

K.W. Kolbe przedstawił w dużym zbliżeniu krwawą batalię rozgrywającą się na tle murów malborskiego zamku, kładąc akcent na bohaterską obronę stolicy wielkich mistrzów i dzielność jej obrońców. Postaci zostały ukazane w ahistorycznych (stylizowanych / orientalizujących) strojach.

Obrońca Malborka w 1410, lata 20. XIX w.
Akwarela
Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku

Olej na płótnie
[Stiftung Preussische Schlösser und Gärten Berlin-Brandenburg](#)

KARL WILHELM KOLBE ml.
(1781-1853)

Studiował w Królewskiej Akademii Sztuk Pięknych w Berlinie, m.in. u Daniela Chodowieckiego. Uprawiał malarstwo historyczne i religijne. W latach 1818 - 1853 był członkiem berlińskiej akademii.

OBRONA MALBORKA PODCZAS OBLEŻENIA LATEM 1410 ROKU

Szkic do gobelinu [wym. 5,40 x 10 m] planowanego do ozdoby sali marmurowej w Nowej Kancelarii Rzeszy według projektu Alberta Sperra.

Scena należała do cyklu propagandowych przedstawień historycznych, opracowanych przez Wenera Peinera i Willego Sitte w latach 1939–1940: „Merksteine deutscher Geschichte (Deutsche Schicksalschlachten) / Kamienie milowe niemieckiej historii (Niemieckie bitwy o przełomowym znaczeniu)“. Ukazuje na pierwszym planie, w szerokim kadrze, starcie dwóch armii na tle wschodnich murów zamku malborskiego po tzw. scjentystycznej odbudowie. Symbolizuje germańską ekspansję, parcie i zwycięstwo niemieckiej kultury na wschodzie Europy.

Obłężenie Malborka w roku 1410 – szkie gobelinu
Cykl: Marksteine deutscher Geschichte
(Deutsche Schicksalschlachten), 1939
Akwarela
Reinisches Landesmuseum, Bonn

WERNER PEINER
(1897-1984)

Ekspresjonista niemiecki
wykształcony w Akademii Sztuk
Pięknych w Düsseldorfie;
później w służbie propagandy
Trzeciej Rzeszy.

W polskiej ikonosferze okresu zaborów znacznie częściej niż do motywów krzyżackich sięgano do tematyki wojen ze Szwedami, Turkami (Wiktoria Wiedeńska z roku 1683), insurekcji kościuszkowskiej i wojen napoleońskich).

„MIEJSCE SŁAWNE ZWYCIĘSTWEM NAD KRZYŻAKAMI ODNIESIONEM” PŁOWCE – RADZIEJOWSKIE POLE 1331

27 września 1331 roku na polach w okolicach wsi Płowce rozegrała się bitwa pomiędzy wojskami Władysława Łokietka a oddziałami zakonu krzyżackiego dowodzonymi przez komtura chełmińskiego Ottona von Lauterberga, wielkiego marszałka zakonu Dietricha von Altenburga (późniejszego wielkiego mistrza w latach 1335–1341) i wielkiego komtura Ottona von Bonsdorfa. Pierwsze starcie z oddziałami dowodzonymi przez Dietrich von Altenburga zakończyło się porażką Krzyżaków. Drugie z armią pod dowództwem Otto von Lauterberg uznaje się za nierozstrzygnięte. Bitwa ta miała znaczenie symboliczne dla Polaków.

Z połowy wieku pochodzą prace dwóch malarzy batalistów: Ignacego Gierdziejewskiego (1826– 1860) i Feliksa Sypniewskiego (1830–1890). Kolejny przykład to akwarela Juliusza Kossaka z roku 1883, ukazująca motyw literacki: *legendę o Florianie Szarym* (wydana min. w heliograviurze jak premia TZSP w Warszawie w roku 1914).

„MIEJSCE SŁAWNE ZWYCIĘSTWEM NAD KRZYŻAKAMI ODNIESIONEM” PŁOWCE – RADZIEJOWSKIE POŁE 1331

Ignacy Gierdziejewski (1826-1860)

Bitwa pod Płowcami, ok. 1850
Rysunek piórkiem i czarnym tuszem
Muzeum Narodowe w Warszawie

Feliks Sypniewski (1830-1903)

Bitwa pod Płowcami, 2. poł. XIX w.
Olej na płótnie
Zaginiony

„pracę tę uważam za jedną z najbardziej podnoszących
moje artystyczne zasługi [...], za dzieło, którym się szczycę”.

Bitwa pod Płowcami. Legenda o Florianie Szarym, 1883
Akwarela
Zaginiona

Heliograviura, 1914
Muzeum Zamkowe w Malborku

JULIUSZ KOSSAK
(1824-1899)

Prawnik, malarz batalista, ilustrator, portrecista. Uczeń Piotra Michałowskiego. Z upodobaniem malował konie. W roku 1860 rozpoczął współpracę z warszawskim „Tygodnikiem Ilustrowanym”. Jego dom w Krakowie („Kossakówka”) był miejscem spotkań ówczesnej elity artystycznej.

Kompozycja przedstawia pobojowisko po bitwie zasłane trupami, na które wjeżdża na białym koniu król Władysław Łokietek, nad nim i za nim widoczny jest rząd proporców. Monarcha zatrzymuje się przy rannym rycerzu Florianie Szarym, w którego brzuchu utkwiły trzy włócznie. Rycerz ten własnymi rękoma podtrzymuje wnętrzności. Król nadał mu wówczas herb Jelita. Rycerz ten był protoplastą rodu Zamoyskich herbu Jelita.

O pracy tej artysta sam napisał: „pracę tę uważam za jedną z najbardziej podnoszących moje artystyczne zasługi [...], za dzieło, którym się szczycę”.

Źródło literackiej inspiracji:

Jerzy Samuel Bandtkie, *Krótkie wyobrażenie dzieiów Królestwa Polskiego*, Wrocław 1810, t. I, po s. 386.

Józef Ignacy Kraszewski, *Jelita. Powieść herbowa z roku 1331*, Warszawa 1881

Z cyklu *Dzieje Polski* (29-tomowy cykl powieściowy dotyczący historii Polski, wyd. 1876–1889. Pierwszą powieścią cyklu była napisana w 1876 roku *Stara baśń*, opisująca przedchrześcijańskie korzenie państwowości polskiej, a ostatnią *Saskie ostatki*, osadzone w czasach poprzedzających rozbiory Polski.

WIELKA WOJNA Z ZAKONEM. OBRONA DOBRZYŃNIA W SIERPNIU 1409 ROKU

16 sierpnia 1409 roku Zakon po wypowiedzeniu wojny przez wielkiego mistrza Ulryka von Jungingena najechał na Kujawy, Krajnę i Ziemię Dobrzyńską, która została szybko opanowana przez najeźdźców.

Zamek w Dobrzyniu po bohaterskiej obronie mieszkańców został 20 sierpnia 1409 roku zdobyty przez Krzyżaków przy użyciu artylerii. Miasto spalono, a dowodzący obroną starosta Jan / Jakub Chełmicki z Płomian, herbu Nałęcz, został ścięty toporem przez Krzyżaków. Wspomina o tym Jan Długosz w *Rocznikach*. Przeżył tylko jeden syn bohatera Dobrzynia, Jakub.

„Aby ponowić i uczcić pamiątkę bohaterskiego czynu naszego przodka Jana Chełmickiego w obronie zamku Dobrzyńskiego, która przechowała się dotąd w przywileju Króla Kazimierza IV Jagiellończyka, kazałem według wpisu w kronice Długosza, wykonać rysunek dopełniony przez zdolnego naszego malarza Sypniewskiego, a litografowany w pierwszym wówczas Zakładzie Fajansa w Warszawie 1859 r.” (tekst z Kroniki Ignacego Chełmickiego).

Przywilej Króla Kazimierza IV Jagiellończyka, dany Jakóbowi Chełmickiemu Podkomorzemu Wyszogrodzkiemu na Wójtostwo Dobrzyńskie w 1455 r.

Krzyżacy, chcąc zagarnąć miasto Dobrzyń nad Wisłą, napadali nań kilkakrotnie, a w r. 1409, pomimo bohaterkiej obrony zamku przez starostę Jana Chelmieckiego, zrabowali doszczętnie i spalili miasto i całą załogę wraz z dowódcą wycieli w pień.

„Aby ponowić i uczcić pamiętkę
bohaterskiego czynu naszego przodka Jana
Chelmieckiego w obronie zamku
Dobrzyńskiego, która przechowała się
dotąd w przywileju Króla Kazimierza IV
Jagiellończyka, kazalem według wpisu w
kronice Długosza, wykonać rysunek
dopelniony przez zdolnego naszego malarza
Sypniewskiego, a litografowany w
pierwszym wówczas Zakładzie Fajansa w
Warszawie 1859 r.”

(tekst z Kroniki Ignacego Chelmieckiego)

Przywilej Króla Kazimierza IV
Jagiellończyka, dany Jakóbowi
Chelmieckiemu Podkomorzemu
Wyszogrodzkiemu na Wójtostwo
Dobrzyńskie w 1455 roku.

POLSKA WIKTORIAGRUNWALD 1410

Bitwa pod Grunwaldem rozegrana 15 lipca 1410 na polach pomiędzy wsiami Stębark, Grunwald, Ulnowo to jedna z najważniejszych bitew w dziejach świata. Zacięta batalia trwała kilka godzin: od południa do wczesnych godzin wieczornych. Zakończyła się pogromem armii krzyżackiej.

Obok Wiktorii Wiedeńskiej roku 1683 i Bitwy Warszawskiej roku 1920 należy do najślawniejszych wydarzeń w historii Rzeczypospolitej.

Odniesione wówczas zwycięstwo, choć nie w pełni wykorzystane w traktacie toruńskim w roku 1411, zadecydowało o losach państwa Zakonu Krzyżackiego nad Bałtykiem i rozpoczęło jego powolny zmierzch.

Pamięć o tym wydarzeniu pielęgnowano szczególnie w XIX i XX wieku poświęcając mu dzieła plastyczne, kompozycje muzyczne, utwory poetyckie i prozatorskie, analizy historyków.

Tradycja grunwaldzka stała się jednym z elementów kształtujących polską tożsamość narodową, rozwijaną na polu politycznym i religijnym. Przez stulecia przypominał o niej kalendarz liturgiczny polskiego Kościoła, a trwałym pomnikiem wiktoria były zawieszane w katedrze wawelskiej chorągwie krzyżackie zdobyte w pod Grunwaldem.

Tradycja grunwaldzka szczególną rolę odrywała w XIX wieku, gdy pod zaborami naród polski poddawano ostrej rusyfikacji i germanizacji. Pamięć historyczna stała się wówczas jednym z warunków przetrwania.

TEMATY IKONOGRAFICZNE DZIELA SIE NA TRZY GŁÓWNE GRUPY:

- **Przed bitwą** / Dwa miecze krzyżackie / Modlitwa Władysława Jagiełły przed bitwą
- **Bitwa** / Panorama bitewna / Atak rycerza miśnieńskiego Dypolda Kökeritza na Władysława Jagiełłę
- **Po bitwie** / Scena triumfu/ Złożenie sztandarów Władysławowi Jagielle / Pobjowisko

ŹRÓDŁA HISTORYCZNE:

Jan Długosz, *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae* / Roczniki czyli kroniki słynnego Królestwa Polskiego, spisywane w latach 1455–1480, wydane drukiem w 1614 roku w Dobromilu w oficynie Jana Szeligi. Pełne wydanie drukiem: *Johannis Dlugossi seu Longini canonici quondam Cracoviensis Historiae Polonicae libri XII...*, H. Huysen, t. 1–2, Lipsiae 1711–1712. Pierwsze wydanie w przekładzie na język polski autorstwa Karola Mecherzyńskiego: *Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiąg dwanaście* ukazało się w Krakowie w drugiej połowie XIX wieku.

[opis bitwy pod Grunwaldem oparty na relacji królewskiego Bartosza z Kłobucka, uczestnika zdarzeń, stryja Długosza]

***Cronica conflictus Wladislai regis Poloniae cum Cruciferis anno Christi 1410* / Kronika konfliktu Władysława króla polskiego z Krzyżakami w roku pańskim 1410**, ok. 1410–1411, przypisywana podkanclerzemu Królestwa Polskiego Mikołajowi Trąbie lub sekretarzowi królewskiemu Zbigniewowi Oleśnickiemu, którzy byli naocznymi świadkami wydarzeń; znana z bernardyńskiego kazania z lat 1525–1550, odnalezionego w Bibliotece Kórnickiej przez Augusta Bielowskiego.

Johann von Posilge, *Chronik des Landes Preussen*. Opublikowana przez Ernsta Strehlke, [w:] *Scriptores Rerum Prussicarum*, Bd. 3, Leipzig 1866.

DWA NAGIE MIECZE

Wydarzenie to opisał Jan Długosz. Pierwsze znane przedstawienie z XVIII wieku znajduje się w prezbiterium kolegiaty św. Marcina w Opatowie.

Heroldowie: księcia szczecińskiego Kazimierza V Szczecińskiego z czerwonym gryfem w białym polu – miecz dla Witolda; drugi z herbem cesarza niemieckiego z czarnym orłem w złotym polu – dla Jagiełły.

Ofiarowanie mieczy Władysławowi Jagielle przed bitwą grunwaldzką, po 1816

Rysunek

Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu

Ofiarowanie mieczy Władysławowi Jagielle przed bitwą grunwaldzką, po 1816

Olej na płótnie

Muzeum im Stanisława Fiszera w Bochni

JÓZEF PESZKA (1767–1831)

Uczeń Franciszka Smuglewicza w Warszawie. W roku 1813 osiedlił się w Krakowie, gdzie piastował funkcję profesora malarstwa w tamtejszej Szkole Sztuk Pięknych. Uprawiał malarstwo pejzażowe, o tematyce historycznej, mitologicznej i portret.

Józef Peszka często podejmował tematykę związaną z dziejami Polski. W jego spuściźnie pozostały datowane na po 1816 rok: rysunek tuszem z Ossolineum (stanowiący niegdyś własność Gwalberta Pawlikowskiego z Medyki) i dwa obrazy olejne z Muzeum w Bochni i Muzeum Narodowego w Krakowie (dawniej własność malarza Jana Nepomucena Bizańskiego). Nawiązują one w czytelny sposób do *Śpiewów historycznych* Juliana Ursyna Niemcewicza z roku 1816 (wg Długosza dwóch heroldów, tu jeden).

Statyczna scena planu pierwszego, tworząca dominantę kadru rozgrywa się na tle otwartego pejzażu z umieszczonym nisko horyzontem. Z pierwszoplanowej grupy „dialogu” zbliżających się do siebie postaci, wyróżnia się postać króla Władysława Jagiełły (nie ma cech portretowych) otoczonego wojskiem, po lewej. Podąża doń zakuty w zbroję poseł krzyżacki (w utworze Niemcewicza określony jako „mąż krzyżacki”). Za stoi grupa kilku mężczyzn. Postaci przedstawione zostały schematycznie, anachronicznie, w historyzujących strojach nawiązujących do ubiorów noszonych w Polsce w XVIII wieku.

W podobnej konwencji ukazali scenę ale już na tle namiotu modlitewnego zgodnie z opisem historycznym: January Suchodolski (1797–1875) oraz Felis Sypniewski (1830–1890).

January Suchodolski (1797–1875)

**Ofiarowanie mieczy Władysławowi Jagielle
przed bitwą grunwaldzką, 1849**
Olej na płótnie
Muzeum Zamkowe Malborku

Feliks Sypniewski (1830–1902)

**Ofiarowanie mieczy Władysławowi Jagielle
przed bitwą grunwaldzką, 1892**
Olej na płótnie
Własność prywatna

Maksymilian Antoni Piotrowski, polski malarz związany z Królewcem i Bydgoszczą, przedstawił scenę wręczenia mieczy przez dwóch heroldów z widocznymi herbami na jakach w głębi namiotu. Scena ta opiera się na Długoszu. Posłowie stoją po lewej i przekazują miecze królowi widocznemu po prawej. Obok stoi Witold. Jagiełło ma portretowe rysy. Widzimy tu troskę o wierność historyczną co przejawia się w portrecie monarchy i strojach.

Nakierunkowanie na dbałość o odwzorowywanie realiów, dokumentaryzm strojów zaczyna się w 2. poł. XIX wieku.

Wojciech Kossak malował głównie sceny związane z wojnami napoleońskimi oraz powstaniem listopadowym, tematykę krzyżacką podjął w przededniu 500-lecia rocznicy grunwaldzkiej, w roku 1909. Namalował wówczas cykl *Duch pruski*, składający się z czterech obrazów (tu m.in. *Apostolstwo krzyżackie*, *Rugi pruskie*) oraz akwarelę *Dwa nagie miecze*. Dziś uznana za zaginioną. Kompozycja ta została zreprodukowana w roku 1910 jako awers karty pocztowej, na rewersie sarkofag Jagiełły autorstwa Stanisława Tondosa (1854–1917).

Po lewej stronie stoją Krzyżacy w pełnym rynsztunku bojowym, w płaszczach, bez opisanych przez Długosza tarcz. Miecze spoczywają na purpurowej poduszce trzymanej przez jednego z posłów. Król w zbroi wsparty na mieczu stoi przed namiotem, w tle jego wierzchołek.

Maksymilian Antoni Piotrowski (1813–1875)

Ofiarowanie mieczy Władysławowi Jagielle przed bitwą grunwaldzką, 1854
Olej na płótnie
Właściciel nieznan

Wojciech Horacy Kossak (1856–1942)

Ofiarowanie mieczy Władysławowi Jagielle przed bitwą grunwaldzką, 1909
Akwarela
Zaginiona

PANORAMA BITEWNA

„Mąż na męża napierał, kruszyły się z trzaskiem orężę, godziły w twarz wymierzone wzajem groty. W tem zamieszaniu i zgiełku trudno rozróżnić było dzielniejszych od słabszych, odważnych od niewieściuchów, wszyscy bowiem jakby w jednym zawiśli tłumie. I nie cofali się wcale z miejsca, ani jeden drugiemu ustępował pola, aż gdy nieprzyjaciel zwalony z konia albo zabity rum otwierał zwyciężcy. Gdy nakoniec połamano kopije, zwały się z sobą, tak silnie obu stron szyki i orężę, że już tylko topory i groty na drzewcach ponasadzane tłukąc o siebie, przeraźliwy wydawały loskot, jakby bijące w kuźniach młoty. Jeźdźcy ściśnieni w natłoku szablą, tylko nacierali na siebie, i sama już wtedy siła, sama dzielność osobista przeważała”

(Jana Długosza Kanonika Krakowskiego dzieła wszystkie, wyd. A. Przeddziecki, t. V, *Jana Długosza Kanonika Krakowskiego dziejów polskich ksiąg dwanaście*, tłum. K. Mecherzyński, t. IV, ks. XII, XII, Kraków 1869, s. 56; cyt. za: Artur K.F. Wołosz, *Matejko nie był ani pierwszy ani ostatni, czyli kilka uwag o przedstawieniach bitwy pod Grunwaldem od XV do XXI wieku*, *Spotkania z zabytkami*, t. 34 (2010), z. 5–6 (279–280), s. 5)

Najstarsze przedstawienia bitwy pod Grunwaldem (w ujęciu panoramicznym) pochodzą z XV wieku. Są to iluminacje z manuskryptów szwajcarskiej kroniki Diebolda Schillinga st. (ok. 1445–1485), pisarza rady miejskiej w Bernie. Kolejnym przykładem są ilustracje w rękopisie *Cronica der Preussen* (1553-1556) autorstwa pióra gdańskiego kupca Heinricha von Redena

(przed 1510–1569), obecnie przechowywanym w Staatsbibliothek w Berlinie. Dwie kopie manuskryptu znajdują się w Bibliotece Głównej Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (pierwszy rękopis z

2. połowy XVI wieku; drugi z 1625 roku). Kolejne przedstawienia to drzeworyt w dziele Marcina Bielskiego zatytułowanym *Kronika, tho iesth Historya Swiátá na széć wiekow á cztery Monárchie rozdzielona*, (Kraków 1564), powtórnie odbity w *Kronice polskiej, Marcina Bielskiego. Nowo Przez Ioach. Bielskiego syná iego wydaná* (Kraków 1597). Następnie u Bartosza Paprockiego w *Ogrodzie Królewskim w ktorem o początku Cesárzow Rzymkich, Arcyxiązt Rakuskich, Krolow Polskich, Czeskich, Xiąztat Ślanskich, Ruskich, Litewskich, Pruskich, rozrodzenia ich krotko opisane naidziels* (Praha 1599) oraz u Aleksandra Guagniniego w *Kronice sármácyey europskiej, w której się zamyka królestwo Polskie ze wszystkimi Páństwami, Xięstwami, y Prowincjami swemi* (Kraków 1611).

Feliks Sypniewski, ok. 1861

Techniki mieszane

Własność prywatna

Z innej perspektywy bitwę przedstawił Aleksander Ritter von Bensa, austriacki artysta scen historycznych. Obraz powstał na zlecenie arcyksięcia Wilhelma Franza Karola Habsburga 1827–1894, wielkiego i niemieckiego mistrza zakon w latach 1863–1894. W centrum kompozycji wyróżnia się wielki mistrz Ulryk von Jungingen na koniu, walczący z jeźdźcem w orientalnym stroju. Wielki mistrz pokazany został jako bohater.

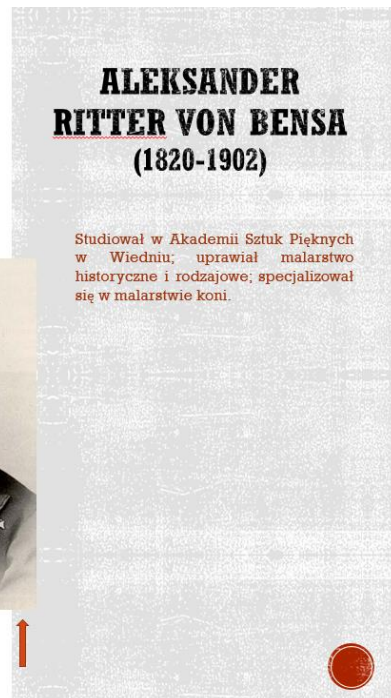
Według kontrowersyjnej tezy Prof. Udo Arnolda, obraz ten był inspiracją dla Jan Matejki, który w roku 1870 był w Wiedniu.

Bitwa pod Grunwaldem, 1869
Olej na płótnie
Schatzkammer und Museum des Deutschen Ordens w Wiedniu

Arcyksiążę Wilhelm Franz Karol von Habsburg (1827-1894)
Wielki mistrz w latach 1863-1894

ATAK DYPOLDA VON KÖKERITZA NA WŁADYSŁAWA JAGIEŁĘ

Motyw zaczerpnięty z *Roczników Długosza* i *Kroniki konfliktu*; wprowadzony do ikonografii w drugiej połowie XIX wieku.

Rycerz miśnieński Dypold von Kökeritz w momencie gdy ruszyło do boju 16 chorągwi odwodowych pod wodzą wielkiego mistrza von Jungingena ruszył samotnie na wzgórze, by zaatakować króla Władysława Jagiełłę. Monarchę osłonił sekretarz królewski Zbigniew Oleśnicki i zrzucił atakującego z konia. Na ziemi ugodziła go kopia królewska w obnażone czoło. Lecz niż został zabity. Później powalonego zabili otaczający monarchę giermkowie. W ikonografii przedstawiono różne fazy ataku von Kökeritza na Jagiełłę.

Henryk Pillati (1832-1894)

Atak Dypolda Kókeritza na Władysława Jagiełłę, po 1890
Olej na płótnie
Muzeum Narodowe w Poznaniu

Feliks Sypniewski (1830-1903)

Atak Dypolda Kókeritza na Władysława Jagiełłę, 2. poł. XIX w.
Olej na płótnie
Muzeum Narodowe w Warszawie

Feliks Sypniewski (1830-1903)

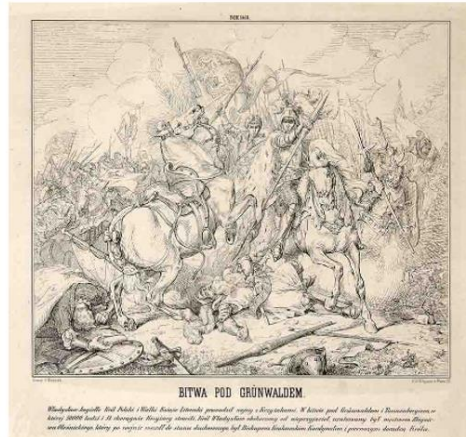
Dypold Kókeritz u stóp Władysława Jagiełły, 1. 50. XIX w.
Olej na płótnie
Muzeum Narodowe w Warszawie

Juliusz Kossak (1824-1899)

Atak Dypolda Kökeritza na Władysława Jagiełę, 1862
Rysunek tuszem
Muzeum Narodowe w Warszawie
Litografia
Muzeum Zamkowe w Malborku

OFIAROWANIE SZTANDARÓW

Kolejny motyw odnosi się do wydarzeń z 16 lipca po bitwie grunwaldzkiej. Scenę triumfu po bitwie pod Grunwaldem, datowaną na rok 1796, namalował w cyklu 15 płócien dla rodziny Siemieńskich, ojciec polskiego malarstwa historycznego Franciszek Smuglewicz.

„Po prawej siedzi na tronie król w szatach koronacyjnych i w zbroi, prawa ręka podniesiona. Po obu stronach dowódcy w zbrojach. Po jego prawej starzec dworzanin, po lewej grupa czterech Krzyżaków w zbroi, w krótkich, brunatnych sukniach, z krzyżem na piersiach i w długich białych płaszczach. Młody mistrz składa u stóp króla dwie niebieskie chorągwie i miecz”.

Był to obraz olejny o wymiarach 88x 64 cm; dziś zaginiony.

Wspomina o nim Edmund Rastawiecki w *Słowniku malarzów polskich*, t. 3, Warszawa 1857, s. 393. Opis obrazu podaje zaś Jan Bołoz-Antoniewicz, *Katalog wystawy sztuki polskiej od roku 1744-1886*, Lwów 1894, s 38, poz. 198; Krystyna Sroczyńska, *Ze studiów nad ikonografią bitwy pod Grunwaldem*, Rocznik Olsztyński, t. 4 (1961/1962), s. 63-64.

Motyw ten powtórzył w roku 1838 January Suchodolski (1797–1875). W centrum kompozycji znajduje się na siwym koniu król Jagiełło, któremu składane są przez jeńców krzyżackich chorągwie zdobyte w bitwie. Jagiełło ubrany w srebrzystą zbroję, w hełmie z białym pióropuszem, w purpurowym płaszczu na ramionach rozmawia z Witoldem (na karym koniu w

czarnej szmelcowanej zbroi wskazuje mieczem na ciało wielkiego mistrza). W tle płonąca wioska.

Franciszek Smuglewicz (1745-1807)

„Po prawej siedzi na tronie król w szatach koronacyjnych i w zbroi, prawa ręka podniesiona. Po obu stronach dowódcy w zbrojach. Po jego prawej starzec dworzanin, po lewej grupa czterech Krzyżaków w zbroi, w krótkich, brunatnych sukniach, z krzyżem na piersiach i w długich białych płaszczach. Młody mistrz składa u stóp króla dwie niebieskie chorągwie i miecz”.

Ofiarowanie sztandarów Władysławowi Jagielle po bitwie grunwaldzkiej, 1796
Olej na płótnie zaginiony

Za: Jan Boleg-Antoniewicz, *Katalog wystawy sztuki polskiej od roku 1744-1886*, Lwów 1894, s. 38, poz. 198

January Suchodolski (1797-1875)

Ofiarowanie sztandarów Władysławowi Jagielle po bitwie grunwaldzkiej, 1838
Olej na płótnie
Muzeum i. Jacka Malczewskiego w Radomiu

W latach 60. XIX wieku wzrosło zainteresowanie bitwą pod Grunwaldem. Pojawiło się ono momencie narastających antagonizmów i napięć pomiędzy Polakami a zaborcami. Efektem niepodległościowych dążeń Polaków i ich patriotycznych nastrojów było m.in. Powstanie Styczniowe w Królestwie Kongresowym. Złowrogi obraz Krzyżaka naszkicował Karol Szajnocha w swojej powieści *Jadwiga i Jagiello. 1374-1413* (Lwów 1861). W Królestwie Pruskim pod kierunkiem żelaznego kanclerza Ottona von Bismarcka, a później od 1871 roku w Cesarstwie Niemieckim nasilały się procesy germanizacyjne. Nacjonalistyczne poglądy Heinricha Treitschkego w pracy z roku 1862 „Das deutsche Ordensland Preussen” wzmocniły wzajemną niechęć. Esej tego historyka ukształtował niemieckie (szowinistyczne) spojrzenie na Krzyżaków jako forpoczty na styku z barbarzyńskim słowiańskim wschodem. I w owym czasie postać Krzyżaka zrównano z Prusakim / Niemcem, nadając mu skrajnie negatywne cechy i uznano za rzeczywistego wroga Polaków i polskości.

W lipcu 1860 roku, z okazji 450-rocznicy bitwy pod Grunwaldem, Józef Łepkowski w liście do krakowskiego „CZASU” nawoływał do „obmalowania” obrazu upamiętniającego to sławne wydarzenie.

W tym czasie motywy krzyżackie malowali m.in.: Feliks Sypniewski, Antoni Ziemięcki (1806–1899), Józef Brodowski (1829–1900).

Władysław Jagiełło modlący się przed bitwą grunwaldzką, 1835
Olej na płótnie
Muzeum Narodowe w Warszawie

Władysław Jagiełło na pobojowisku grunwaldzkim, 1861
Akwarela
Muzeum Narodowe w Warszawie

JAN ALOJZY MATEJKO
(1838-1893)

W twórczości Jana Alojzego Matejki, krakowskiego mistrza malarstwa historycznego, tematyka krzyżacka pojawiła się w roku 1855, kiedy jako 17letni młodzieniec namalował obraz olejny ukazujący króla polskiego Władysława Jagiełłę modlącego się przed bitwą. Widzimy tu klęczącego z zadumie króla Władysława, któremu książę Witold pokazuje nadchodzących rycerzy krzyżackich z dwoma mieczami. Artysta zerwał tu z przyjętym w pierwszej połowie wieku kanonem ikonograficznym tego tematu. Ukazał króla w modlitewnym skupieniu, podkreślając napięcie i dramatyzm sytuacji.

6 lat później, w wieku 23 lat, malarz wykonał farbami wodnymi, w technice akwareli, szkic ukazujący Władysława Jagiełłę na pobojowisku grunwaldzkim. Motyw ten nawiązuje do znanej ze *Śpiewów historycznych* Juliana Ursyna Niemcewicza sceny przedstawiającej króla odbierającego chorągwie z usytuowanymi w tle na katafalku zwłokami Ulryka von Jungingena. Artysta po raz kolejny zerwał z wcześniejszą ikonografią, wprowadzając w wizualną narrację elementy pobitewnego dramatyzmu i smutku.

W roku 1863 krakowianin wykonał dwie kompozycje z figurą Konrada Wallenroda

INNE KRZYŻACKIE MOTYWY U MATEJKI:

- **Henryk Pobożny w drodze pod Legnicę w roku 1241, 1865**
Olej na płótnie
Muzeum Narodowe w Poznaniu

Wyjazd Henryka II Pobożnego pod Legnicę. Za księciem Krzyżak mistrz karajowy pruski Popo von Osterna

- **Dzieje cywilizacji w Polsce, Klęska pod Legnicą w roku 1241, 1888**

Uroczystości żałobne w wrocławskiej katedrze po śmierci min. księcia Henryka Pobożnego na polu legnickim w bitwie z Tatarami 9 kwietnia 1241 roku. Nabożeństwo żałobne celebrowane jest przez św. Jacka Odrowąża. Centralną część obrazu zajmują trumny, w których leżą szczątki: księcia Henryka Pobożnego, wielkiego mistrza Poppona von Osterna (zm. praw. 1267), Bolesława z Moraw.

Udział Krzyżaków w bitwie pod Legnicą nie został potwierdzony.

- **Król Władysław Łokietek zrywa układy z Krzyżakami, 1879**

Olej na desce dębowej

Muzeum Narodowe w Warszawie; nr inw. 182520 MNW

- **Hold Pruski z 1525, 1882**

Olej na płótnie

Zamek Królewski na Wawelu w Krakowie

BITWA POD GRUNWALDEM

Pomysł namalowania kolejnego dzieła „ku pocrzepieniu serc” Polaków, zrodził się w roku 1872, data ta wiąże się ze 100-leciem pierwszego rozbioru Rzeczypospolitej. Jest to czas po proklamowaniu w styczniu 1871 roku w Wersalu cesarstwa niemieckiego i wzroście znaczenia Niemiec na arenie międzynarodowej. Czas wzmożonej polityki germanizacyjnej w Prusach.

BITWA POD GRUNWALDEM – SZKIC KOMPOZYCYJNY I STUDIA RYSUNKOWE 1872-1877

Bitwa pod Grunwaldem – szkic kompozycyjny, 1872
Olej na płótnie
Muzeum Zamkowe w Malborku

W ciągu sześciu lat wytężonej pracy przy „Bitwie pod Grunwaldem” Matejko wykonał różne przygotowawcze, studia postaci ludzkich, uzbrojenia (kupione, pożyczone obejrzone w muzeach), studia koni (malował je w Gumniskach, Krasiczynie, Krzesławicach z najlepszych wzorów, ze stadnin koni rasy krajowej i zagranicznej). W czasie przygotowań do prac nad obrazem wnikliwie studiował literaturę historyczną. Zapoznał się m.in. z *Rocznikami* Długosza, *Kronikami* Bielskiego. Nie znamy konkretnej daty rozpoczęcia malowania obrazu. Przyjmuje się, że był to czerwiec 1875 roku. Pierwotnie malarz przewidział na prace przy nim 5 lat. Skończył jednak po trzech. W roku 1877 wezwał fotografa krakowski Szuberta, który wykonał zdjęcie obrazu (w archiwum MNK). Następnie, na przełomie września i października 1877 roku, Matejko odbył podróż na tereny grunwaldzkiego boju. Miała to być podróż wyłącznie w celach topograficznych: „Trzeba wiedzieć, przekonać się na własne oczy: jak wygląda miejscowość, pole tej bitwy”. Po powrocie do Krakowa artysta dokonał korekt w kompozycji.

OBRAZ Z „WŚCIEKLIZNĄ NAMALOWANY”

Bitwa pod Grunwaldem, 1386
Olej na płótnie
Muzeum Narodowe w Warszawie

Artysta przedstawił na ogromnej przestrzeni płótna [426 × 987 cm] przez „skłębioną masę rycerstwa i koni sprzężonych w walce na śmierć i życie, w chwili gdy szala zwycięstwa przechyla się na stronę polską”. Panuje tu *horror vacui* na wszystkich planach i swoista dysharmonia oraz symultanimizm narracji czasoprzestrznych. Z tłumu postaci wybijają się dwie figury: wielkiego mistrza Ulryka von Jungingena i wielkiego księcia Witolda. Książę Witold ubrany jest w czerwony żupan, na głowie ma mitrę książęcą z krzyżem, w dłoni dzierży miecz. Jemu też przypisuje się w myśl ówczesnych historyków Józefa Szumskiego i Stanisława Smolki wiodącą rolę w bitwie. Wielki mistrz upada pod naporem Żmudzina zabijającego go włócznią św. Maurycego (znak prawdziwego chrześcijaństwa) i kata z toporem górniczym (symbol sprawiedliwości). Płaszcz mistrza unosi mieczem Zyndram z Maszkowic a Mikołaj Skunarowski (Skunaczewski), który po bitwie został przez Jagiełłę wysłany do Krakowa z wieścią o zwycięstwie, trzyma chorągiew wielkomistrzowską.

Płótno Matejki skrywa wiele tajemnic i operuje swoistym kodem; łączy historyczne wydarzenie z terażniejszością. Matejko malując swoje arcydzieło jako twarze bohaterów historycznych wykorzystał wizerunki współczesnych sobie postaci życia publicznego; np.: Książę Witold – Adam Sapieha, Ulryk von Jungingen – Stanisław Małachowski.

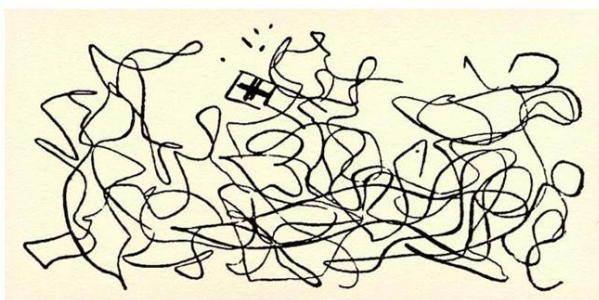
W lutym 1878 roku Matejko sprzedał obraz warszawskiemu finansistcie Dawidowi Rosenblumowi. We wrześniu po raz pierwszy został on wystawiony w Krakowie w Pałacu Wielopolskich; następnie we Wiedniu; w marcu 1879 w Pałacu Namiestnikowskim w Warszawie. Później wędrował po Europie: Petersburgu, Berlinie, Lwowie, Paryżu. W Warszawie wystawiono go w 1902 roku w galerii Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych. W czasie pierwszej wojny światowej znajdował się w Moskwie. Do Polski (Warszawy) wrócił w roku 1922. W czasie drugiej wojny światowej przechowywany był w Lublinie i w stodole wsi podlubelskiej. Od 1945 roku w znajduje się w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie.

W latach 1976–1982 eksponowany był w Wielkim Refektarzu w Muzeum Zamkowym Malborku.

JAN MATEJKO. BITWA POD GRUNWALDEM
(19 LIPCA 1919)

Bitwa pod Grunwaldem, est. ćw. XIX w.
ryt. Andrzej Zajkowski
Drzeworyt sztorcowy
Muzeum Zamkowe w Malborku

Bitwa pod Grunwaldem - karykatura szkic, 1900
Rysunek kredką
Muzeum Narodowe w Krakowie

Stanisław Wyspiański
(1869-1907)

Rysunek ten budzi wciąż zachwyt. Powstał na marginesie twórczości poety i artysty, ucznia Matejki. W karykaturze malarz odniósł się do całości kompozycji. Opisał ją spletaną linią wyrażającą ruch i dynamizm pierwowzoru matejkowskiego z chorągwią wielkiego mistrza w centrum. Znakomicie oddał on tak bitewny zamęt i dynamikę obrazu.

„PRAOJCOM NA CHWAŁĘ. BRACIOM NA OTUCHE”

Obchody 500-lecia bitwy pod Grunwaldem w Krakowie

W dniach 14-17 lipca w roku 1910 zorganizowano w Krakowie obchody 500-lecia bitwy pod Grunwaldem. Były one dla ówczesnie żyjących wydarzeniem o ogromnym znaczeniu. Na krakowskiej rocznicy nie zabrakło żadnego z najwybitniejszych Polaków. Szacuje się, że w uroczystościach mogło wziąć udział do 150 tys. osób. Obchody grunwaldzkie były również wyrazem wielkiego patriotyzmu, marzeń o wolnej Polsce oraz symbolem niezależności Polaków. Najważniejszym wydarzeniem uroczystości było odsłonięcie pomnika na placu Matejki. Monument ufundował Ignacy Jan Paderewski, jego autorem był zaś Antoni Wiwulski (1877–1919), mieszkający ówczesnie w Paryżu rzeźbiarz i architekt z Wilna. W 1939 roku, zniszczony został przez hitlerowców okupujących Kraków. W 1972 roku postanowiono odbudować dzieło. Do jego rekonstrukcji przystąpił krakowski rzeźbiarz Marian Konieczny.

Ówczesne emocje najlepiej oddaje wypowiedź cesarza Wilhelma II, który w Malborku 5 czerwca 1902 roku powiedział: *wzywam was wszystkich rycerze zakonu niemieckiego, do świętej wojny z polską bezczelnością i sarmacką butą*. Te i inne wypowiedzi zapewne jeszcze mocniej utwierdziły Polaków w przekonaniu o celowości zorganizowania wielkich obchodów zwycięstwa pod Grunwaldem.

Jan Styka (1858–1925)
Tadeusz Styka (1889–1954)

Panorama bitwy pod Grunwaldem, 1909
Olej na płótnie
Zaginione

W listopadzie 1909 roku Jan Styka napisał do Rady Miasta Krakowa list z propozycją namalowania panoramy grunwaldzkiej, którą chciał wystawić w Barbakanie. Pomysł nie został ostatecznie zrealizowany.

Sześć szkiców olejnych, które Jan Styka przywiózł z Paryża, zaginęło. Znane są z reprodukcji fotograficznych, drzeworytniczych.

[Tygodnik Ilustrowany, nr 48 (1909), s. 982–983; Świat, nr 28 (1910), s. 12–13; Jasław z Bratkowa, [wł. J. Bratkowski], *Album jubileuszowe Grunwald. Szkic historyczny*, Poznań 1910, s. nlb.]

„Słowo Polskie” w 1909 roku podało, że były one w skali 1:10 i miały łączną długość 10 m, co przekładało się stumetrową panoramę.

Sceny:

- **Walka o sztandar Królestwa Polskiego, za który odpowiedzialny był Zyndram z Maszkowic,**
- **Czesi na wozach z Janem Żiżką wstrzymują atak Krzyżaków,**
- **Atak Litwinów z udziałem księcia Witolda,**
- **Atak Polaków na wielkiego mistrza,**
- **Z obozu Jagielly,**
- **Król Jagiello śledzi przebieg bitwy.**

Diorama bitwy pod Grunwaldem, 1910
Olej na płótnie
Muzeum Historyczne we Lwowie

Z początkiem 1910 roku, u dwóch malarzy, uczniów Jana Matejki – Tadeusza Popiela (1863–1913) i Zygmunta Rozwadowskiego (1870–1950) zamówiono wykonanie dużych rozmiarów obrazu przedstawiającego *Bitwę pod Grunwaldem*.

Rozwadowski namalował szkic w skali 1:5 (100 x 200 cm), a Popiel wyjechał na pola Grunwaldu. W ciągu półrocza powstało malowidło – diorama o wymiarach 1000 x 510 cm, którą prezentowano w drewnianym pawilonie, zbudowanym obok Teatru im. Juliusza Słowackiego w Krakowie, na Placu Świętego Ducha. Jego projektantem był architekt Maurycy Tlachna. Fasadę zdobiły herby Polski i Litwy, elewacje boczne natomiast kopie chorągwi krzyżackich wg *Banderia Prutenorum* Jana Długosza.

Obraz ten przedstawia końcową fazę starcia, gdy wojska Unii polsko-litewskiej nacierają na armię krzyżacką od lewej strony. Jagiełło stoi na zalesionym wzgórzu i bacznie wraz ze swoją świtą obserwuje zmagania. U jego stóp leży martwy Dypold von Köckeritz. W centralnej części kompozycji rozgrywa się krwawa batalia. Po prawej stronie polski rycerz i chłopci atakują wielkiego mistrza. Na pierwszym planie widoczni są jeńcy krzyżaccy i zdobyte chorągwie.

Stanisław Kaczor-Batowski (1866-1946)

Bitwa pod Grunwaldem, 1910
Olej na płótnie
Własność prywatna

Wojciech Horacy Kossak (1856-1942)

Bitwa pod Grunwaldem, 1931
Olej na płótnie
Muzeum Wojska Polskiego

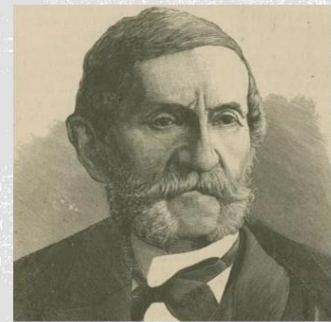

OBLEŻENIE MALBORKA. EPIZOD Z „WOJNY GOLUBSKIEJ” Z ROKU 1422

Bitwa Moldawczyków z Krzyżakami pod Malborkiem 1422, przed 1845
Olej na płótnie
Zaginiony
Litografia Gheorghe Panaïtenau Bardasare (1816-1900), Monachium 1845
Muzeum Narodowe w Warszawie

ALEKSANDER LESSER
(1814-1884)

Uprawiał malarstwo historyczne oraz o tematyce współczesnej, badacz historii polskiej; krytyk artystyczny. Współzałożyciel Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie.

Według Mariana Biskupa 9 sierpnia 1422 roku wojska polsko-litewskie dotarły na Powiśle. W tym samym czasie oddziały Mołdawian dowodzone przez wojewodę mołdawskiego Aleksandra I Dobrego (Alexandru cel Bun), który w roku 1404 w Kamieńcu Podolskim złożył hołd lenny Władysławowi Jagielle, doszły w okolice Malborka i przy użyciu zasadzki wzięły do niewoli oddział krzyżacki z łupem.

[Marian Biskup, *Wojny Polski z Zakonem Krzyżackim 1308-1521*, Oświęcim 2019, s. 143, 146; Janusz Solak, *Polska i Mołdawia – meandry wspólnej historii*, [w:] *Spotkania polsko-mołdawskie*, Lublin 2013, s. 35]

BITWA POD CHOJNICAMI W 1454 ROKU

Friedrich Albert Theresia Grottemeyer (1864-1947)

Bitwa pod Chojnicami, 1904
Olej na płótnie
Muzeum Historyczno-Etnograficzne im. Juliana Ryszkowskiego w Chojnicach

Bitwa pod Chojnicami rozegrała się 18 września 1454 roku. Obraz propagandowy, upamiętniający zwycięstwo Krzyżaków namalował na zamówienia Rady Miasta Friedrich Albert Grottemeyer w roku 1904 z okazji 450-rocznicy batalii. Miał on ozdobić wnętrze neogotyckiego ratusza miejskiego.

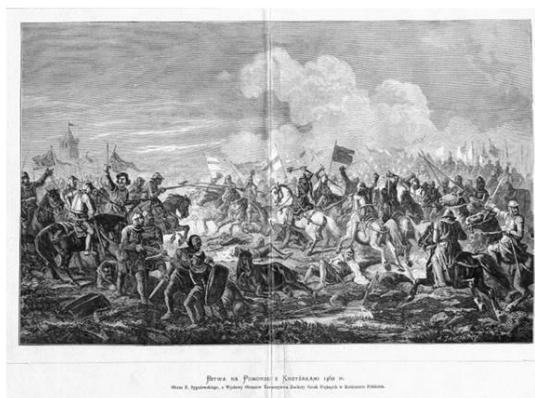
Oba wojska spotkały się pod zajęтым przez Heinricha von Plauena, siostrzeńca wielkiego mistrza Ludwika von Erlichhausena, zamkiem chojnickim. Polaków i Krzyżaków odgradzało podłużne jezioro, przez które przebiegała grobla. Ktokolwiek chciał atakować, musiał rzucić oddziały przez ten wąski pas ziemi. Bitwa odbyła się nad lewym brzegiem jeziora zakonnego. Moment ucieczki króla (który został wyróżniony) z pola bitwy stanowi dominantę środkową

utworu. Scena jest dynamiczna. Środkową scenę uzupełniają w swej wypowiedzi pozostałe fragmenty obrazu: nacierające w szyku bojowym wojska krzyżackie z lewej strony; z prawej upadające z koni postaci rycerzy polskich. W tle szczegóły architektury miasta np. wieża kościoła farnego po prawe, wieża Bramy Człuchowskiej z lewej, fragment zwieńczenia ratusza. Całość utrzymana w ugrównej kolorystyce.

BITWA POD ŚWIECINEM W 1462 ROKU

Feliks Sypniewski (1830-1903)

Bitwa pod Świecinem w 1462 roku
Drzeworyty sztorcowe według obrazów Feliksa Sypniewskiego
rytowali Andrzej Zajkowski oraz Kazimierz Pomianowski, lata 80. XIX w.

Bitwa pod Świecinem, zw. też pod Puckiem (na terenie dzisiejszej gminy Krokowa) rozegrała się 17 września w 1462 roku. Starły się tu wojska polskie dowodzone przez Piotra Dunina oraz Krzyżacy, którymi dowodził Fritz Raweneck.

Znana jest z dwóch drzeworytów sztorcowych według obrazów Feliksa Sypniewskiego. Rytowali je Andrzej Zajkowski oraz Kazimierz Pomianowski, lata 80. XIX w.

KRUCJATY PÓLNOCY

**JOHANN PETER THEODOR
JANSSEN
(1844-1908)**

Malarz historyczny; przedstawiciel
szkoły dusseldorfskiej

Cesarz Fryderyk II żegna Krzyżaków
wyruszających do Prus w roku 1230,
Marburg 1895-1903

Malowidło ściennie w starej auli
Uniwersytetu w Marburgu

Cesarz Fryderyk II żegna Krzyżaków wyruszających do Prus w roku 1230
Dekoracje Auli Uniwersytetu Filipa w Marburgu, 1895–1903

KRUCJATY PÓLNOCY
MALOWIDŁA ŚCIENNE W WIELKIM REFĘKTARZU NA ZAMKU ŚREDNIM

MALBORSKA OPowieść O KRZYŻAKACH

MALOWIDŁA ŚCIENNE W WIELKIM REFektARZU NA ZAMKU ŚREDNIM

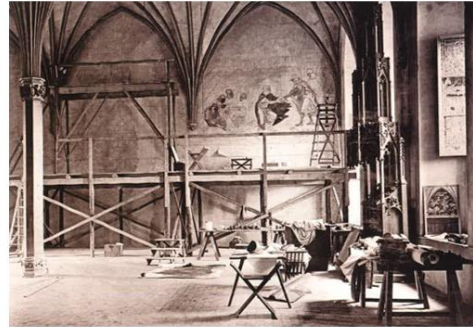
Hermann Schaper (1853-1911)

Otto Brausewetter (1835–1904)

August Oetken (1868 1951)

Projekt malowidła w polach tarczowych Wielkiego Refektarza, 1903
Akwarela
Muzeum Zamkowe w Malborku

Prace przy malowidłach ściany południowej, 1910
Zdjęcie archiwalne
Muzeum Zamkowe w Malborku

Po otynkowaniu ścian w Wielkim Refektarzu w 1901 roku zwrócono się do Ottona Brausewettera z Berlina ze zleceniem wykonania, na podstawie konspektu historycznego i wytycznych Steinbrechta, projektów malowideł ściennych ze scenami batalistycznymi, ukazującymi walki Krzyżaków z Prusami. Bezpośrednim impulsem stało się odkrycie przez Steinbrechta w środkowym polu tarczowym ściany północnej resztek polichromii z krucjatami (rycerze i piesi z chorągwiami).

Artysta ten opracował barwne projekty: widok ogólny Sali w skali 1:20 oraz namalował 6 płócien do sześciu polach ścian tarczowych. Każda składała się z 4 scen oddzielonych bordiurami, z tarczami herbowymi. W środkowej partii znajdowała się główna scena bitewna. Każdorazowo opisana przez artystę na obrazie. Pracę przerwała śmierć artysty w 1904 roku.

Hermann Schaper w czasie tzw. scjentystycznej restauracji zamku kierowanej przez Steinbrechta wielokrotnie wykonywał malowidła ścienne we wnętrzach pokrzyżackiej warowni. Pierwszą jego pracą na zamku był wystrój malarski wnętrza Kapitularza (1892–1898). W 1896 roku wykonał polichromię ze sceną *Ostatniej Wieczery* w refektarzu konwentu na Zamku Wysokim. W tym samym czasie zaprojektował także oszklenie witrażowe do kaplicy św. Anny (1896–1898). Na początku XX wieku, po śmierci Brausewettera, Schaper otrzymał zlecenie na wykonanie wielkich polichromii ze scenami z wczesnych dziejów zakonu krzyżackiego w Prusach w odrestaurowanym wnętrzu Wielkiego Refektarza. Prace rozpoczął w roku 1909. Prace nad polichromiami artysta rozpoczął w kwietniu 1910 od ściany południowej. Po jego śmierci kontynuował je do 1915 roku August Oetken.

**Malowidła w polach tarczowych ściany południowej
Wielkiego Refektarza, 1910**

- *Bitwa nad rzeką Śirgunę w 1233 roku*
- *Przekazanie dwu pierwszych okrętów wojennych Zakonowi przez margrabiego Miśni Henryka w roku 1234*
- *Odsiecz księcia Ottona z Brunzwiku dla oblężonej przez Prusów Bałgi w roku 1240*

**Malowidła w polach tarczowych ściany północnej Wielkiego
Refektarza, 1915**

- *Założenie Królewca przez króla Czech Ottokara w 1255 roku*
- *Słumienie Wielkiego Powstania Prusów w latach 1265–1274*
- *Przekazanie Zakonowi w 1337 roku przez cesarza niemieckiego Ludwika chorągwi Bawarii i praw do ziem żmudzkich*

Cykl obejmował 6 scen z historii krucjat północnych, obejmujących okres 1233–1265. Obrazy uzupełniały inskrypcje łacińskie z kroniki Piotra Dusburga.

Była to nie tylko opowieść o Krzyżakach i ich krucjatach na wschodzie, ale również o jedności Niemców i ich roli cywilizacyjnej w Europie.

CHWAŁA BOHATEROM

Hermann Schaper (1853-1911)

Friedrich Schwarting (1883-1918)

Karton do polichromii w kaplicy św. Anny na Zamku Wysokim w skali 1:1, 1911
Papier naklejony na płótno, ołówek, węgiel
Muzeum Zamkowe w Malborku

Kaplica grobowa wielkich mistrzów pw. św. Anny powstała w latach 1334–1344 w czasie rozbudowy kościoła Mariackiego. W czasach Steinbrechta przeprowadzono jej regotycyzację. Prace rozpoczęto w roku 1895 i trwały do 1912 roku.

Z okazji 500-rocznicy Grunwaldu odbyły się tu skromne uroczystości. Delegacje ze Szwabii, Turynгии, Saksonii złożyły wieniec na płycie Heinricha von Plauena. Z tą rocznicą związane są także prace malarskie. W roku 1911 Schaper wykonał projekt malowidła na ścianę zachodnią kaplicy, w którym ukazał poległych w bitwie pod Grunwaldem rycerzy zakonnych, kierowanych przez świętego Jerzego ku siedzącej na tronie Matce Bożej z Dzieciątkiem. Polichromie po śmierci Schapera zrealizował w roku 1912 Friedrich Schwarting; uzupełnienia wykonano w roku 1915. Dzieło to wzorowane było na włoskim pierwowzorze przedstawiającym *Adorację Madonny przez rodzinę Cavalli*. Była to polichromia autorstwa Altichieriego da Zevio (1320–1385) z 1380 roku z kościoła św. Anastazji w Weronie (tu Schaper przybył na przełomie 1910/1911 na zlecenie Zarządu Odbudowy Zamku).

Postaci zidentyfikowane po tarczach herbowych: wielki mistrz Ulryk von Jungingen, wielki komtur Kunon von Lichtenstein, wielki marszałek Friedrich von Wallenrode, wielki szatny Albrecht von Schwarzburg, podskarbi Thomas von Merheim. Dalej to komturzy trzymający powiewające ponad nimi chorągwie. Nad ich głowami znajdowała się łacińska inskrypcja: *Santa Maria Ora pro nobis*. Z rocznicą grunwaldzką związana była inskrypcja ułożona przez Maxa Steinbrechta, brata Konrada, a wykonana w roku 1911 przez Schwatinga u dołu przedstawienia (w prawym ościeżu okna południowo-zachodniego): *Pod Grunwaldem, dzień krwawy poniosła śmierć Zakonu siła i bohaterów z ciał wyzwoliła, Boże bądź wszystkim duszom łaskawy!* Uzupełnieniem malowidła były kopie hełmów z herbami komturów poległych w 1410 roku.

RZEŻ GDAŃSKA W ROKU 1308

Rzeź Gdańska z roku 1308, 1920
Akwarela,
Własność prywatna

MARIAN MOKWA (1889-1987)

Malarz marynista, podróżnik,
działacz społeczny.

Kompozycja przedstawia mającą miejsce 13 listopada 1308 roku masakrę ludności Gdańska przez Krzyżaków. Szacuje się, że zginęło wówczas kilkadziesiąt osób.

WYBRANA LITERATURA

Biskup Marian, *Wojny Polski z Zakonem Krzyżackim 1308–1521*, Oświęcim 2019.

Dobry Artur, *Działalność Hermanna Schapera na zamku w Malborku*, *Studia Zamkowe*, t. 3 (2009), s. 49–80.

Grunwald i Malbork. 1410–1910–2010, [inf. wyst.], Malbork 2010.

Monachijczyk w Malborku. Karty z podróży wedutysty. Domenica Quaglio do Prus w 1832 roku, katalog czasowej, Muzeum Zamkowe w Malborku, 19 czerwca – 6 września 2015 roku, red. Justyna Lijka, Malbork 2015; tu artykuł Artura Dobrego.

Na znak świetnego zwycięstwa: w sześćsetną rocznicę bitwy pod Grunwaldem, katalog wystawy czasowej 15 lipca – 30 września 2010, Zamek Królewski na Wawelu. Państwowe Zbiory Sztuki, Kraków 2010 [2 tomy]; tu artykuły Marka Walczaka i Agnieszki Janczyk.

Potkowski Edward, *Grunwald 1410*, Kraków 1994.

Rząd Ryszard, *Kaplica św. Anny na Zamku Wysokim w Malborku: zarys dziejów rekonstrukcji na przełomie XIX i XX w.*, *Ochrona Zabytków*, 47/2 (185), 185–196.

„Rzeź gdańska” z 1308 roku w świetle najnowszych badań. Materiały Z sesji naukowej 12-13 listopada 2008 roku, red. Błażej Śliwiński, Gdańsk 2009; tu artykuł Wiolety Pieńkowskiej-Kmiecik, Izabeli Jastrzebskiej.

Spotkania z zabytkami [wydanie jubileuszowe], t. 34 (2010), z. 5–6 (279–280).

Sroczyńska Krystyna, *Ze studiów nad ikonografią bitwy pod Grunwaldem*, *Rocznik Olsztyński*, t. 4 (1961/1962), s. 53–100.

Trupinda Janusz, *Historische Gemälde im Großen Remter des Ordenschlosses Marienburg aus der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts als Beispiel einer politischen Sichtweise der Eroberung Preußens durch den Deutschen Orden*, [w:] *Kryžiaus karų epocha Baltijos regiono tautų istorinėje sąmonėje sudarė*, Rita Regina Trimonienė, Robertas Jurgaitis, Šiauliai: Saulės delta, 2007. s. 278–289.

Wielki Refektarz na Zamku Średnim w Malborku. Dzieje – Wystrój – Konserwacja, red. Janusz Trupinda, Malbork 2010.

Wołosz Artur K.F., *Matejko nie był ani pierwszy ani ostatni, czyli kilka uwag o przedstawieniach bitwy pod Grunwaldem od XV do XXI wieku*, *Spotkania z zabytkami*, t. 34 (2010), z. 5–6 (279–280), s. 2–10.

Żygulski Zdzisław jun., *Sławne bitwy w sztuce*, Warszawa 1996.